

МЯСТОТО НА КОНКЛУЗИВА В ЕВИДЕНЦИАЛНАТА ГЛАГОЛНА КАТЕГОРИЯ НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК¹

Михаела Москова

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Abstract: The Bulgarian conclusive sparks the scientific interest with the unresolved issues related to its classification in view of the approach applied to the evidential category. There are controversies both over the semantics and the organization of the evidential category in Bulgarian, as well as different views in regard to its typological classification. The problem of the relationship between modality and evidentiality has also not been agreed on. This work offers a standpoint to the categorization of the Bulgarian conclusive within the grammatical evidentiality together with a full tense paradigm and a brief overview of its most typical usages.

Key words: Bulgarian evidentiality, conclusive, modality, relationship between evidentiality and modality

1. Въведение

В историческия развой на българската граматика евиденциалността е една от граматическите категории, които най-осезателно маркират различието между старобългарския и съвременния етап на езика ни. В последните десетилетия тя е обект на засилен научен интерес, но въпреки натрупания значителен обем изследвания, все още съществуват редица въпроси, които будят разногласия.

В традицията на българското езикознание съществуват множество подходи към дефинирането на категорията, назовавана тук евиденциалност: Ю. Трифонов смята, че тя се основава на отношението възприетост – невъзприетост на действието (Трифонов 1905), Л. Андрейчин определя семантиката ѝ като начини на изказване и основание за изказването (Андрейчин 1938/1976). Според Г. Герджиков инвариантното значение на категорията, която ученият нарича `модус на изказването на действието`, е маркирането на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (Герджиков 1984). В рамките на евиденциалната глаголна категория интересът на изследователите е насочен най-вече към преизказването (ренатив/преизказан модус). До момента липсва монографичен труд върху българския конклузив, въпреки че различни

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен подход и формални граматика“, договор N ДНТС/Русия 02/2, 14.06.2018 г., Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

въпроси, засягащи семантиката и употребите на формите му, са били разглеждани в статии и студии на Георги Герджиков (Герджиков 1977, 1983), Руселина Ницолова (Ницолова 2007, 2008), Иван Куцаров (Куцаров 2007), Сенем Конедарева (Конедарева 2015), Красимира Чакърва (Чакърва 2012, 2016), Красимира Алексова (Алексова 2004, 2013) и др.

Обект на настоящия доклад е евиденциалната глаголна категория в съвременния български език, като конкретният предмет на изследване е конклузивът. Представени са различни гледни точки на изследователите с цел да се възприеме конкретна позиция по отношение на мястото на конклузива в евиденциалната глаголна категория на съвременния български език.

2. Семантика и организация на категорията евиденциалност в съвременния български език

Преди да се представи виждането за мястото на конклузива в българската евиденциална категория, е необходимо да се очертаят съществуващите виждания за семантиката и организацията ѝ в типологически и в частноезиков план, а освен това да се изяснят и някои въпроси, свързани с отношението между евиденциалността и модалността.

Съществуват няколко основни подхода в типологически план при дефинирането на семантиката на категорията евиденциалност. В най-обширното типологично изследване на евиденциалността Александра Айхенвалд определя семантиката на категорията като маркиране на източника на информацията и предлага класификация на езиците според броя и характера на изразените с морфологични средства семантични признаци (Айхенвалд 2004). Изследователката прави подялба на евиденциалните системи на езиците, представени в изследването, на такива с избор между две, три, четири, пет или повече евиденциални грамеми. Евиденциалните категории са поделени на подкатегории в зависимост от изразената от членовете на категорията семантика. Езиците, които в рамките на евиденциалната категория противопоставят два члена, се делят на: а) такива, които противопоставят информация “от първа ръка“ (firsthand) срещу “не от първа ръка“ (non-firsthand); б) “не от първа ръка“ срещу всичко друго; в) преизказана информация срещу всичко друго; г) информация, придобита по сетивен път, срещу преизказана информация; д) информация, придобита чрез слуха, срещу всичко друго. Според Айхенвалд българският език принадлежи на групата езици, съдържащи два евиденциала, които се противопоставят по признака информация “от първа ръка“ и “не от първа ръка“.

В българското езикознание към определянето на инвариантното значение на категорията евиденциалност като посочване на източника на информацията се придържат в своите трудове Руселина Ницолова (Ницолова 2008) и Екатерина Търпоманова (Търпоманова 2015). Руселина

Ницолова приема, че евиденциалността, разбираана като означаване на “когнитивни състояния на говорещия, свързани с получаване на предаваната информация от определен източник и нейното класифициране”, е член на хиперкатегория *характеристика на предаваната информация*, наред с адмиратива и модалността (Ницолова 2008: 332). При анализа на семантиката на категорията обаче Ницолова посочва и специфичните характеристики на българската евиденциална категория, които се съдържат в пресупозициите на изказването, а именно опозициите собствена информация – чужда информация; информация, основана на личен опит – информация, основана на общ опит; пряка информация – опосредствана (медиативна) информация; начин на получаване на информацията (Ницолова 2008: 334). По отношение на вътрешната организация на категорията Ницолова посочва, че тя се състои от четири члена – един неопосредстван и три опосредствани.

Георги Герджиков възприема различна позиция и изтъква като инвариантен за категорията признака ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (напр. Герджиков 1984). Ученият посочва, че категорията се изгражда въз основа на два диференциални признака – преизказност и субективност, и в съответствие с това има четири члена (модуса), които отговарят на четирите възможни комбинации на диференциалните признаци. Удостоверителният модус (индикатив) е немаркиран и по двата признака, умозаключителният модус (конклузив) е маркиран по признака субективност и немаркиран по признака преизказност, преизказният модус е маркиран по признака преизказност и немаркиран по субективност, а недоверчивият модус (дубитатив) е маркиран и по двата признака (Герджиков 1984).

В зависимост от възприетата позиция за семантиката на евиденциалната категория, отношенията между евиденциалността и модалността също се определят различно. Отношенията между двете категории са описвани нееднозначно както в типологията, така и в изследвания върху конкретни езици, притежаващи граматикализирана евиденциална категория. Въз основа на анализи на изследвания на Айхенвалд (Aikhenvald 2004), Ауера и Плунгян (Auwera, Plungian 1998), Каспър Бойе (Boye 2012), Георги Герджиков (Герджиков 1977, 1984), Руселина Ницолова (Ницолова 2007), Екатерина Търпоманова (Търпоманова 2015) и др., могат да се посочат четири основни хипотези за отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност – при първата евиденциалността се определя като независима от модалността (напр. Айхенвалд 2004), при втората се приема, че двете категории частично се припокриват (напр. Auwera, Plungian 1998, Ницолова 2007), при третата евиденциалността се присъединява към средствата за изразяване на епистемична модалност (напр. Герджиков 1984), а при четвъртата се допуска, че съществува надредна категория, която включва наравно евиденциалността, разбираана като източник на информация, и

епистемичната модалност, включваща епистемична възможност, вероятност и сигурност (Boye 2012).

По отношение на българската евиденциална система съществува и друг подход, предложен от Иван Куцаров (Куцаров 1997, 2008), при който конклузивът се категоризира като наклонение предвид модалния му характер, а ренаративът, който не е модално маркиран, се сочи за маркиран член по признака преизказност в рамките на категорията „вид на изказването“ (Куцаров 1999, 2007).

В настоящата работа се приема, че категорията евиденциалност в съвременния български език е четиричленна, в съответствие с вижданията на Герджиков и Ницолова, като членовете ѝ са както следва: индикатив (удостоверителен модус), конклузив (умозаключителен модус), ренаратив (преизказан модус) и дубитатив (недоверчив модус). Настоящата работа не приема разбирането на Александра Айхенвалд, че в българския език евиденциалната категория е двучленна с един маркиран и един немаркиран член, тъй като според възприетото виждане, въпреки формалните съвпадения, трите маркирани члена разполагат със свои парадигми в плана на изразяване и не може да се приеме, че става въпрос за несистемни формални редувания. Тук се възприема също така тезата на Г. Герджиков, че конклузивът притежава форми за всички времена, за разлика от позицията на Р.Ницолова (виж Ницолова 2008: 353), която смята, че съществуват конклузивни форми единствено в плана на миналото. На Таблица 1 са онагледени евиденциалните форми във всички времена.

Таблица 1. Времена на евиденциалите

	Индикатив	Ренаратив	Конклузив	Дубитатив
Сегашно време	ходи	ходел	ходел е	бил ходел
Имперфект	ходеше			
Аорист	ходи	ходил	ходил е	бил ходил
Перфект	е ходил	бил ходил	бил е ходил	-
Плусквам-перфект	беше ходил			
Бъдеше време	ще ходи	щял да ходи	щял е да ходи	щял бил да ходи
Бъдеше в миналото	щеше да ходи			
Бъдеше предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял е да е ходил	щял бил да е ходил

Бъдеше предварите лно в миналото	щеше да е ходил			
---	--------------------	--	--	--

3. Семантика и форми на конклузива в българския език

Макар конклузивът в българския език да е признат от повечето съвременни езиковеди като самостоятелна грамема, като цяло няма единство в мненията на изследователите по отношение на мястото на тази субкатегория в евиденциалната система, а също и по отношение на нейния състав. До голяма степен общоприето е виждането, че конклузивът представлява средство за изразяване на епистемична модалност, която служи за маркиране на позицията на говорещия както по отношение на реалността на фактите, така и по отношение на достоверността на собственото изказване с оглед на начина, по който са придобити знанията за него. Консенсусно е и виждането, че в основата на конклузива лежи умозаключение, което говорещият прави на основата на факти, на които не е бил пряк свидетел, но които са оставили следи или последствия; собствен опит; общоприети истини; логически операции.

В класификацията на Руселина Ницолова конклузивът намира своето място като член на категорията *хипернаклонение на актуалната реч реалис I*, която чрез своите грамеми изразява положение, при което според говорещия дадена пропозиция *p*, съдържаща се в актуалната реч, отговаря на реална ситуация *P*. Спецификата на конклузива се изразява в това, че чрез пресупозициите, свързани с неговите форми, говорещият предава собствена опосредствана, несвидетелска информация. Изследователката различава две разновидности на предаваната информация – в първия случай говорещият предава своето мнение, което Ницолова нарича *силно знание*, а във втория – своето знание, което се класифицира като *слабо, несвидетелско знание* (Ницолова 2008: 354). В съответствие на това разделение употребите на конклузива биват *умозаключителна* и *неумозаключителна*, като неумозаключителната употреба на конклузива се основава на общо знание и се свързва с пресупозицията *аз зная не като свидетел, че p*.

Георги Герджиков, използвайки методите на структуралисткия подход, описва конклузива (умозаключителен модус) чрез диференциалните признаци субективност и преизказност, като конклузивът е маркиран по първия и немаркиран по втория семантичен признак (Герджиков 1984). С формите на конклузива авторът на изказването оценява информацията, съдържаща се в неговото собствено изказване, като резултат от свой извод, обобщение, заключение, т.е. като собствена, субективна и опосредствана. Както се вижда, Г. Герджиков не свежда значението на конклузива само до умозаключение, а го формулира по-широко – извод, обобщение,

заклучение, умозаклучение. Именно при този подход е възможно да се обхванат всички употреби на конклузива, които не се свеждат единствено до умозаклучение на базата на следите, оставени от действието. При това конклузивът има употреби в плана на миналото както при несвидетелска, така и при свидетелска позиция на говорещия, а употребите му в плана на неминалото (напр. в сегашно и бъдеще време) са най-вече адмиративни поради комбинирането на значението на тези времена и на конклузива (вж. повече у Герджиков 1977).

4. Формообразуване

За да се представи мястото на конклузива в евиденциалната глаголна категория, е необходимо да се обърне внимание и на формалната му парадигма, която се отличава с редица особености. В парадигмите на конклузива и ренаратива има формални съвпадения – в 1 и 2 л. ед. и мн.ч. конклузивните форми са омонимни с ренаративните, а в 3 л. ед. и мн.ч. се различават по наличието на глагола *съм* в конклузивните форми. Герджиков обяснява това съвпадение с реорганизацията на признаците, изграждащи значенията на конклузива (умозаклучителен модус) и на ренаратива (преизказан модус). Във всички лица без 3 л. ед.ч. и мн.ч. съществува интегрален признак ‘опосредстваност на информацията’, наследен от онова състояние на категорията, когато е съществувал само един опосредстван (косвен) модус, т.е. преди разграничаването на конклузива и ренаратива като отделни модуси (евиденциали).

Герджиков дава следното практическо правило за образуване на конклузивните форми: тъй като в конклузива темпоралните форми за директните и индиректните корелати съвпадат, ако формата на относителното (ориентирано спрямо миналия момент) време е проста, тя се заменя от съответното елово причастие и се прибавя глагола *съм*, ако е композирана – спомагателният глагол се преизказва и се прибавя глаголът *съм*. Формата на аориста, който няма относителен корелат, директно се заменя от елово причастие и се прибавя глагола *съм* (Герджиков 1984: 237).

Герджиков изследва обстойно историческото развитие на българската евиденциална система и посочва, че тя се развива поетапно, като отчетливо се открояват 4 етапа на развитие. Предполага се, че в първия етап, т.е. при началния гласък, който стои в основата на граматикализацията, се реализира транспозиция на индикативния перфект в полето на аориста. Като резултат от историческия развой на системата Герджиков обяснява омонимията на формите на директните и съответните им индиректни времена. Подобни явления с вътрешносистемен характер теорията на граматическите опозиции тълкува като парадигматична неутрализация и именно този специфичен произход на омонимите подтиква Г. Герджиков да нарече формите, резултат от подобна парадигматична неутрализация с отделен термин – бидетерминанти, т.е. двустранно обусловени варианти. В евиденциалната

парадигма се наблюдава и съвпадението на формите на конклузивния аорист и индикативния префект. Този тип омонимия Г. Герджиков определя като бипартиципанти, т.е. участници в две различни парадигми.

Съществуващите разлики в мненията за обхвата на темпоралната парадигма на конклузива се дължат на спецификата, която се поражда от комбинирането на семантиката на конклузива и на значенията на сегашно и бъдеще време. Според Руселина Ницолова например конклузивът изразява умозаклучение, което, разбирано в логически план, може да се извърши само въз основа на факти от миналото, и в този смисъл конклузивът не може да образува форми за сегашно и бъдеще време. Тук обаче от съществено значение се оказва въпросът за темпоралната принадлежност на факта, който става основание за възникването на умозаклучението. Ако той принадлежи към плана на сегашното или бъдещето, то тогава могат да бъдат конструирани конклузивни употреби в тези две времена – Герджиков например онагледява това с примери като: „Излиза, че той щял да заминава чак в понеделник, а ние бързаме“ (Герджиков 1977: 33). Спецификата на взаимодействието между конклузива и значението на сегашно и бъдеще време, което може да се дефинира като интрапарадигматична комбинация между признаците на конклузива и на двете времена, води в почти всички случаи до адмиративни употреби на конклузива в сегашно и в бъдеще време, като в пример (1):

(1) - *Да не искаш да закараш тия неща на Земята?*

- *Да не би това да е целта ти?*

- *Ти си владеел и интелектуална реч!*

- *Чуй, ако... - Абе ти никога ли не млъкваш?*

(Примерът е от Българския национален корпус.)

5. Обобщение

След прегледа на научната литература и съпоставката на различията в подхода на съвременни автори към мястото на конклузива в евиденциалната глаголна категория на съвременния български език, в настоящата работа е изложена позицията, че конклузивът е грамема от четиричленната евиденциална категория, чиято семантика може да се дефинира като маркиране на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на предаваната информация. Независимо от различията в гледната точка на изследователите по отношение на организацията на категорията, единно е виждането, че конклузивът носи модална семантика и е средство за оценяване на предаваната информация. След като бяха съпоставени различните гледни точки за темпоралната парадигма на конклузива, в тази работа се приема, че макар редки, поради специфичната интрапарадигматична комбинация между признаците на конклузива и сегашно и бъдеще време, употреби на конклузивни форми в плана на неминалото съществуват. Те, както посочва и Герджиков, са основно „преносни или съдържат елемент на преносност“ (Герджиков 1977: 66).

Извън обхвата на този доклад остават редица въпроси, засягащи отношенията на конклузива и другите глаголни категории (напр. лице и число), възможните неутрализации и обуславящите ги фактори и други, които поради съображения от различен характер са оставени за по-нататъшен обстоен анализ и представяне в адекватен обем.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова, Кр. 2004, Отношението модалност – евиденциалност – презумптивност (с оглед на българския език). // БЕЛБ (Юбилейната международната славистична конференция по случай 10 години Славянска филология в Югозападния университет “Неофит Рилски”, Благоевград, 3-4 декември 2004 г.

Алексова, Кр. 2013, Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – В: материали от III конгрес по българистика, проведен през м. май 2013 г.

Андрейчин, Л. 1976, Начини на изказване. – В: Помагало по българска морфология. Глагол. (Съст. Пашов, Петър, Руселина Ницолова). София: Наука и изкуство, , 336 – 348.

Герджиков, Г. 1977, Една специфична глаголна категория в съвременния български език. Категорията “ангажираност на говорещия с изказването на действието“. В: Годишник на Софийския университет, 1977, Факултет по славянски филологии. Българско езикознание, т. 2, 9 – 65.

Герджиков, Г. 1984, Преизказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство.

Конедарева, С. 2015, Евиденциалността в българския език –типологичен аспект. (Автореферат), <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>

Куцаров, И. 2007, Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“

Ницолова, Р. 2005, Гледната точка и употребата на времената в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език. В: Юбилеен славистичен сборник. Сборник с доклади от Международната славистична конференция по повод десетгодишния юбилей на специалност Славянска филология в Югозападния университет “Неофит Рилски“, Благоевград, 03.–05.12.2004. Благоевград, 2005, 312–324.

Ницолова, Р. 2007, Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. В: Храковский, В., отг. ред. Эвиденциальность в языках Европы и Азии. 107–197. Санкт-Петербург: Наука.

Ницолова, Р. 2008, Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Трифонов, Ю. 1905, Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола „съм“ в новобългарския език. – В: Периодическо списание на българското книжовно дружество, т. LXVI, София, , с. 155–192.

Търпоманова, Е. 2015, Евиденциалност в балканските езици: български и албански. София, Ни плюс.

Чакърова, К. 2012, Към въпроса за функционалните еквиваленти на българския конклузив в сърбохърватския език. – В: Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, стр. 270 – 281.

Чакърова, К. 2016, Предикативни конструкции за изразяване на конклузивна модалност в съвременния английски език (в съпоставка с българския език. – В: Trees of knowledge: roots and routes. Essays in Honour of Michael Grancharov. Plovdiv: Plovdiv University Press,; 69 – 86.

Aikhenvald, Al. 2004, *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Andrejczyn, L., 1938/1976, Kategorie znaczeniowe koniugacji bulgarskiej. – Poslka academia umiejętności. Prace komisji językowej № 26. Kraków. Превод на П. Пенкова: Начини на изказване. – Пашов, П., Р. Ницолова. 1976, 336 – 347

Boye, K. 2012, *Epistemic meaning : A crosslinguistic and functional-cognitive study*. (*Empirical Approaches to Language Typology, Vol. 43*), Berlin: Mouton de Gruyter.

van der Auwera, J., V.A. Plungian. 1998, *Modality's semantic map*. – In: Linguistic Typology, 1998, 2/1, pp. 79–124.